

Олтарни плочи с нотопис от Родопите

Андрей Киряков, Пловдив

През последните години, главно чрез интернет, бяха популяризирани известен брой олтарни плочи с кирилски надписи. Такива плочи бяха регистрирани в няколко села в Средните Родопи, но също и на няколко други места в Южна България. Плочи с надписи с кирилски букви има намерени в родопските села Гела, Солища, Широка лъка, Турян, Върбово, както и в Ивайловградско, Първомайско, Чирпанско, Хисарско, Сопот и др.

Началото беше поставено през 2002 г., когато изследователят Никола Гигов в книгата си „Орфей и азбуката” публикува препис на каменна плоча от параклис край село Гела, на която има изписани кирилски букви. Тази плочи и досега остава най-известната от този вид. Плочата е с приблизителни размери 1м / 85 см, съдържа 25 линеарни реда и около 978 кирилски букви. На най-долния ред ясно се вижда датата 1881 г., юли 20, т.е. денят на пророк св. Илия, на който е посветен и параклисът (приложение 1, 2).

1) Каменен надпис от с. Гела, зачетен от Никола Гигов, 2002г.

1) И А В М С П М Н Г А Ч А П М Д В Л В Е П М К П М С Г М Л М У О / П В К
2) П М А К Т Л Д Д С Р В З Н А М Р А В А М Р Г Р А ' ' С С В С К А Г Д А Н К С
3) Т С Н Р Л ' Л ' М ' А Л Ш А С А В С С Р М М Г В А А К Р К А С М Х С М К Н Т Х У М /
4) Т Р У М Н М А Т А К Х С М М М В З Р М М Д О О Т Н Н М Т Н Р А Л Е К В Е М . М П Е А М К
5) В М Т Е Л Ч А Т Н Ч Р А Ч Р А Ч А С А П Л Е У Т А Ч С М У В А Л Е Л У М И С Л А Л Ч М К
6) М А Ч В А Ч Е Н А Ч И В М П Л У Т Л У Т Т Н Т А М Н А Ч Н К Р О Ч В А М Т Н Р С М Р А Ч
7) В Л Ч М А Ч М З Р Н М Л Ч М А Ч О З Т С А В А Ч М Л Ч Н З Л У Т Р А М З У Х П С А Ч
8) Е Л Ч М З К А Ч С Л У П А Ч А А Ч К А Ч Р Л Ч П А К Л У Х А К В А Ч М Л Ч Р Х
9) М А Ч Л А Ч Р М Т К Л Ч М Н Р Л У Т А Ч С А Ч Т Т Л Ч И / Ч Г А Ч К О Ч - - М
10) Н О З П А Ч М А Ч М А Ч Т А Л Ч К А Ч В А Ч Г Т С К М Ч З А Ч Н А Ч Н
11) М А Ч П Л А Ч Т А Ч С А Ч Н К М К А Ч П М Ч М Н А К М М А Ч М В Ч
12) Т Н Т Л М Т В Л Ч М А Ч Т М Г Т В Р Н А Р Т Н Д У З Р М Н В Н А С А Ч А Ч
13) С Д Ч Х Л Ч М Л Ч К М М К А Ч В В А Ч Р С В Р К Н А Ч А Н М Н Н З
14) М Л Ч К А Ч А Н В Л Ч Н В Л Ч З Д Ч Л А Н К У Г Б Ч Д А Ч Г Г М М Р
15) В М Е Н Т З У Н А Ч Х А Л Р П Ч У В В А Ч В З С С С Н А Ч И Н С С Ч Х И В
16) С Л Ч Л М М Л Н М Х А Ч У А В Л Р Ж У С К Н С М В А М А Ч В Л А М
17) Н С А Х С С М С А Ч С Е Х В К М А Н Р Ч Г В З Т Т В Т О У Н Ш А Ч У Ш М В
18) А Т Т А Г М Г М Н Р С А Ч Т Е М Л А Ч Р Ш М З А К С Н Д Ч Г В З С Т Н У Л Ч
19) К А А М Ч А Р Л Т А А З А Ч Р Л З С Н А Ч Р Д Ч С А Ч И Р Т С Р А М Я Г Л А Н М
20) А Л Ч Т С Н А Ч М М М А С А А К Н З Р З Г А Т С Г М Г А Ч З Л Ч М Ч С Л Ч
21) М Н В М Л М Ч Р А Ч М А С В А Ч С Д У Х Р С Т Р К А К Л А Т З К К Р # М Н
22) Н В Л У Т Л Ч С В М С Г А Ч Н З У Г Л Ч А Д Ч П К А Ч С С Ч Г А Ч Х С Г Л А Ч С С
23) П # В А Ч Т А Ч М М Л Ч С С В А А К Ч С Т Р П Л Р Н Р А Ч Т А Ч С С С Т
24) М Л Ч Л А Л Ч В Л А Ч П А Ч Р Л Ч С А Ч Г А Ч О М Г А Л Ч Н А Ч П А Ч
25) Н Г Х Р Т С Н П Л Ч Х С Р С А З Р Р С Д Ч М Ч А Ч М А В - Р

1871
1871

Каменният надпис от село Гела с Орфеевото Буквено писмо

Приложение 1 - Препис на плочата от Гела по Никола Гигов.

Приложение 2 – Плочата от параклиса край Гела

Още в края на 80-те години на миналия век писателят и изследовател Никола Гигов подсказва идеята си, че в родопското село Гела има запазени реликви от времето на Орфей. Това са наличието на древни гробници с хокерни погребения, Харонов обол, Делфинов пръстен, златна корона, патриаршески жезъл, древни пътища, скални изображения, стари светилища и други. Към този род реликти по-късно той отнася и въпросната олтарна плоча.

През следващите години, както споменах, стават известни още десетина плочи, подобни на тази от село Гела. Тези плочи са надписани с кирилски букви, основно съгласни, като между тях се виждат и някои особени знаци. Те са съхранявани най-често в олтара на църквата, като повечето служат и за олтарни маси.

Основна заслуга за популяризиране на плочите донесе изследователската дейност на Мартин Константинов и неговият блог, където той показва голяма част от тези плочи и изказа някои хипотези във връзка с тяхната поява и тяхното значение. Основната изказана хипотеза е за древността на тези кирилски надписи, което предизвика значителен интерес. Тези хипотеза предизвика и дискусия в научните среди, която беше отразена на страниците на Списание 8, април месец 2013 г.

Официалното мнение на българските учени във връзка с тези плочи, разширено представена в Списание 8 е, че това са дялгерски или ктиторски надписи. Д-р Коста Хаджиев – експерт по българска епиграфика от НАИМ – и проф. Казимир Попконстантинов от Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“ датират надписите в периода XVII – XIX век. Те отбелязват, че надписите са изписани изцяло на кирилица, като при някои се срещат и гръцки букви, а текстовете са ктиторски списъци. По-точно казано, това е списък с инициалите на всички хора, които са дарили пари за построяването на параклиса или църквата. Проф. Попконстантинов изказва и още едно мнение, за възможността това да са текстове изписани на таен, мещренски (дялгерски) език, значението на който вече се е изгубило.

Тези двете предположения на специалистите всъщност страдат от сериозни недостатъци, което беше показано и в ответна статия в блога на Мартин Константинов.

Накратко казано, ктиторските надписи не се крият от посетителите на храма, а напротив, поставят се на видни места, така че лесно да бъдат забелязани. Още по-малка е вероятността това да са надписи на таен дялгерски език, понеже такива не са известни, а и един таен език като мешренския се използва за съвсем други цели и не предполага оставянето на надписи.

Част от каменните плочи с надписи от параклисите и църквите в Родопите са доста еднакви по отношение на начина на изписване и стила на буквите. Така например плочата от параклиса св. Илия край Гела и тази от Широка Лъка отново от параклис на името на св. Илия са доста близки, както и тази от параклиса на св. Георги край село Върбово (приложение 3 и 4).

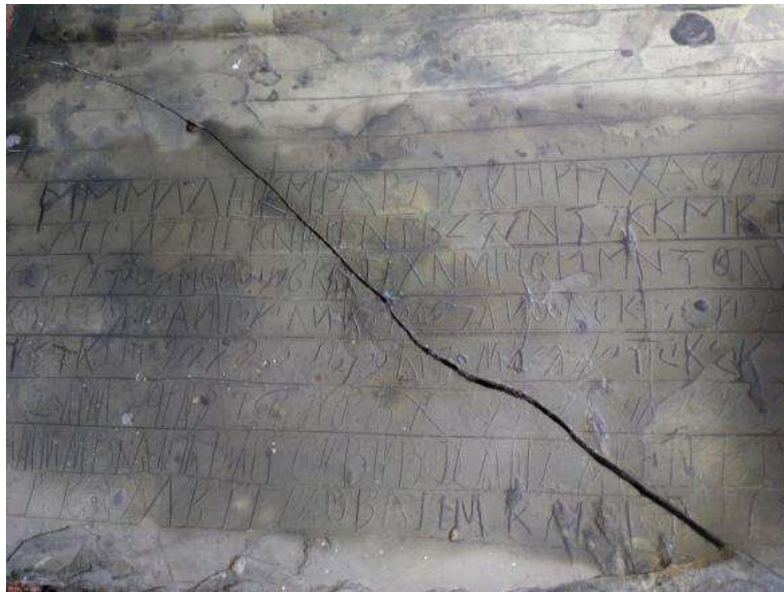

Приложение 3 – Олтарна плоча от църквата св. Илия в Широка Лъка

Приложение 4 – Олтарна плоча от параклиса на св. Георги в село Върбово

Възможно е дори тези плочи и надписите върху тях да са дело на един и същи каменоделец. Като цяло, плочите от Средните Родопи показват близки характеристики, което ясно очертава една регионална група. Характерното за нея е слятото изписване на буквите на линейрни редове, използването преди всичко на съгласни, както и минималното присъствие на гръцки, а може би и на някои латински букви. Въпреки че в тези надписи са използвани преди всичко кирилски букви, броят им е все пак ограничен, т.е. не се срещат всички от познатите ни днес 32 буквени знака. Начинът на изписване на буквите действително отнася плочите към един по-късен период, XVII-XIX век, а не сравнително по-ранния период, предложен от Мартин Константинов. Известно изключение прави плочата от село Турян, където освен кирилските се виждат и някои букви от гръцката азбука, както и особени знаци, които трудно могат да бъдат оприличени на буквени такива (приложение 5 и 6).

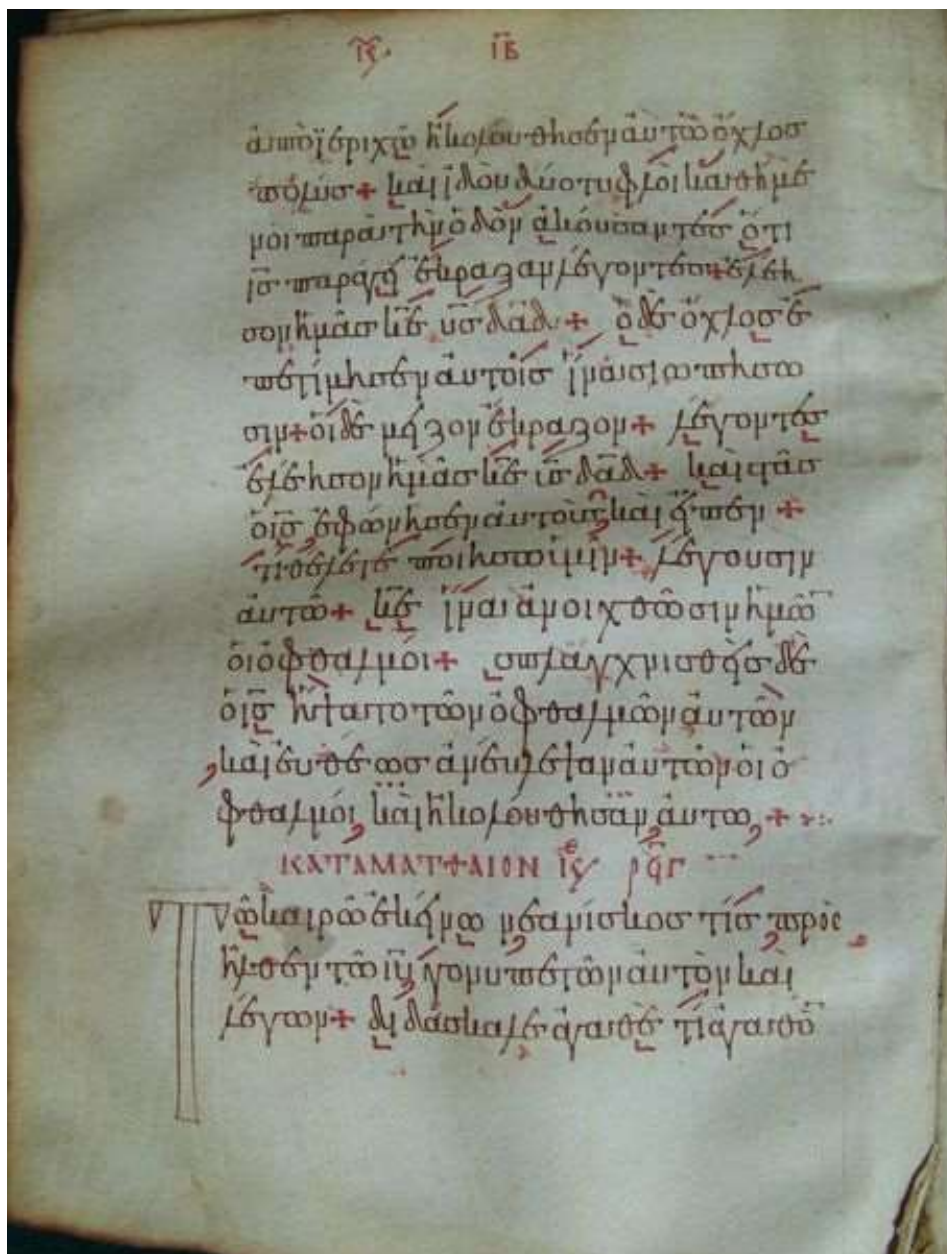

Приложение 5 – Олтарна плоча от село Турян

Приложение 6 – Олтарна плоча от село Турян – фрагмент

Тук се срещат също и вертикални двуточия и триточия. Именно плочата от село Турян, с наличието на тези особени знаци, отваря вратата към една нова хипотеза, за характера на надписите върху каменните плочи. Особените знаци тук напомнят на византийските невми или казано по друг начин, на византийския невмен нотопис (приложение 7).

Приложение 7 – Образец на гръцки текст с византийски невмен нотопис

Невмите представляват набор от знаци, които се поставят над или под съответния литургичен текст. Те се разпространяват в Европа през Ранното средновековие поради необходимостта от мелодично изпълнение на даден богослужебен текст. Невмите са предшественици на съвременните ноти, но за разлика от тях те не указват абсолютната височина на музикалния тон, а само повишаването или понижаването на гласа с една

или повече степени, в рамките на предварително зададен лад. Невмите също така служат и за разбиране структурата на мелодиите.

Византийските невмени писмени системи вероятно са произлезли от екфонетичната (речитативна) нотация. Отличителното за тях е, както споменахме, че една невма (т. е. един писмен знак) не съответства на един тон, както е в съвременната петолинейна нотация, а определя интервалното съотношение между дадения и предходния тон (секунда, терца и т. н.) или поне показва дали тонът е по-висок или по-нисък спрямо предходния, както и маркира цяла типична последователност от тонове (мелодическа фигура-формула). Най-ранните невмени записи са открити във византийски ръкописи от средата на X в. В историята на нейното развитие могат да се обособят няколко стадия – ранновизантийски, средновизантийски, късновизантийски, съвременен.

В България византийското невмено писмо доминира през периода на цялото Средновековие, чак до края на XIX век, когато бива изместено от съвременната музикална нотация.

От древността съществувала и друга традиция – за означаване на тоновете с буквени имена. Още древните гърци са имали нотопис, при който са записвали тоновете с букви в различно положение. В Западна Европа най-старите сведения за употребата на букви от латинската азбука за наименование на тоновете са от X век.

Възможно ли е върху олтарните плочи от Средните Родопи да са изписани именно ноти чрез буквени имена, както и да са използвани някои невмени знаци? Анализът на плочите дава доказателства в тази посока. В плочите от Гела, Широка Лъка, Върбово, Турян се забелязват различни кратки съчетания от букви, които се повтарят периодично или на различни интервали. Например откроява се съчетанието от няколко еднакви букви в текстовете.

В плочата от с. Гела това е съчетанието от три еднакви букви М – МММ. Това съчетание се среща на няколко пъти в началото и средата на текста. Същото съчетание МММ се среща на няколко места и при плочата от село Турян. Подобно съчетание от еднакви букви в плочата от с. Гела е и съчетанието от четири или пет знака С – ССССС. Това съчетание, от пет еднакви знака, се среща в началото на текста, в средата и в неговия край.

Най-впечатляващо обаче е повторението на два знака, почти винаги в съчетание един с друг, което се среща десетки пъти в надписа от с. Гела, а и в другите плочи. Това е съчетанието от буквите Л и Ч – ЛЧ. Интересното при това необичайно съчетание от букви е освен неговата интензивност на повтаряне и това, че то е различно за различните части на „текста“.

Така например при плочата от с. Гела това съчетание се среща само веднъж или два пъти, в първите четири реда от надписа. След пети ред интензитетът му нараства впечатляващо. Ето как изглеждат например пети, шести и седми ред от надписа върху плочата от Гела, разделени според знаците ЛЧ –

Пети ред – К-ЛЧ-Т-ЛЧ-ЛТНЧГ-ЛЧ-К-ЛЧ-ЛЧ-С-ЛЧ-Г-ЛЧ-Т-ЛЧ-ГЛ-ЛЧ-ВЛС-ЛЧ-ТМΣ-
ЛЧ-Л-ЛЧ-МСК

Шести ред – М-ЛЧ-В-ЛЧ-СН-ЛЧ-В-ЛЧ-Г-ЛЧ-Т-ЛЧ-ТТМТ-ЛЧ-Н-ЛЧ-НКТ-ЛЧ-В-ЛЧ-
ТНРСМС-ЛЧ

Седми ред – В-ЛЧ-Н-ЛЧ-НЗГНМ-ЛЧ-М-ЛЧ-ВΣΤΣΑΒ-ЛЧ-М-ЛЧ-ΝЗ-ЛЧ-ТРАМЗΠΧΠС-
ЛЧ

Впечатляващ е интензитетът на повторението и в следващите редове. Разбира се, не всички знаци в текста са ясно четивни, затова понякога възниква колебание кой точно знак или буква представляват. Въпреки това честота на повторението на съчетанието ЛЧ е несъмнена.

Това съчетание се среща и при плочите от село Върбово, Турян, Широка Лъка. Забележително е, че при плочата от село Върбово, навсякъде след него следва поставяне на точка. Това говори за едно действително специфично съчетание, което има определено значение. Да отбележим, че при плочата от Върбово, точки са поставени и на други места, между различните буквени групи.

Всички тези особености при изписването на каменните плочи от Средните Родопи ни водят към едно ново предположение, различно от това, че надписите съдържат инициали на хора (дарители) или представляват запис на таен мещренски (дюлгерски) език.

Каменните, в повечето случаи олтарни плочи от Средните Родопи представляват най-вероятно запис на буквен нотопис. Този нотопис предава мелодиите на религиозни песни – такива като тропар, кондак, акатист, канон и други.

В източното православие тропарът представлява кратка църковна песен. Това са стихове, които са предхождани от начални стихове (ирмоси). От своя страна канонът в източната църковна музика е произведение, съставено от много стихове, разделени на отделни песни, в които се възпяват по-важни събития от евангелието и живота на светиите. Всяка песен на канона съдържа по един ирмос и по няколко други стиха (тропари).

Това би обяснило и поставянето на плочите в олтара. Така по време на литургийното четене свещенослужителят е можел да наблюдава олтара (св. Престол) със записаната на него мелодия на религиозния химн. Разбира се, това не е обичайната практика. Основното предназначение на олтарната маса е добре известно, а и тя обикновено е покрита с четвъртит плат (наречен антиминос).

Буквеният нотопис от тези олтарни плочи е съчетан вероятно с някои невмени знаци, както е видно на плочата от с. Турян. Както споменахме, византийският невмен нотопис е използван по нашите земи още от VII век, чак до края на XIX век. Трябва да добавим и възможността тук да са използвани и знаците от така наречената кондакарна нотация, засвидетелствана в Русия по образци от XII-XIII век (приложение 8).

Приложение 8 – Образец на кондакарна нотация

Тя се използва основно за един жанр в песнопението – кондака. До появата на каноните през VIII век, кондакът заема изключително място в богослужението на Източната църква и представлява самостоятелно поетично произведение. Класическата му форма в древността представлява една обща идея, развита в около двадесет, двадесет и четири и повече строфи.

Върху плочите се срещат и някои знаци, които приличат на разграничителни, като съчетанието на две // или три наклонени черти ///, но вероятно те са също част от нотацията. Срещат се и точки, двуточия и триточия, †, † и други. Точки, двуточия и триточия, най-често хоризонтално поставени, са също част от невмените знаци, както и наклонените в двете посоки черти или съчетание от няколко такива. Кръстът (†), наричан ставрос или телея се поставя в края на песноспева, като по-рано за същата цел се използва т.нар. аподерма. Гръцкият знак ω използван в нотацията, също се отнася към тези членителни и завършителни знаци.

Някои знаци върху плочите напомнят и на нотописна орнаментика, която се използва за прибавяне на нюанси към основната мелодия. Това са знаци като ∨ ^ \ / и други.

Може да отбележим още няколко често повтарящи се буквени съчетания. Това са комбинациите ММ, МЛ, МС (както и МСС, МСМ, СМС, ССМ, ММС), ГГ, ВВ, ТТ, СС и други. Те, както и изброените по-горе съчетания от букви, се срещат при почти всички олтарни плочи от Средните Родопи, с честа повтаряемост. Всичко това потвърждава хипотезата, че върху плочите имаме изписан нотен текст чрез букви, а при плочата от Турян имаме и допълване чрез невми и орнаментика. Трудно е да се каже дали плочите са препис на по-стари книжни текстове, или копие на по-стари плочи, но достигналите до нас каменни олтарни плочи (или по-точно казано надписите върху тях) са от един сравнително късен период XVIII-XIX век.

Състоянието на плочите и записаните върху тях буквени знаци е сравнително добро. Убеден съм, че при заниманието на специалист музиколог текстът-нотопис върху тези плочи може да бъде разгадан и дори възпроизведен в една задоволителна степен.